

ÇORUM'DA BEKTÂŞÎ ZÂVİYELERİ: TARİHÎ SÜREÇLER VE FONKSİYONLARI(*)

Ahmet Cahid HAKSEVER (**)

Özet

Abdalata, Koyun Baba, Demirşeyh, Seydim Sultan, Balım Sultan, Şeyh Âşık ve Abdalbudu Çorum'daki Bektâşî zâviyeleri olup bazıları XIII. yüzyıldan itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. Kırsal kesimlerde kurulmuş olan Bektâşî zâviyeleri devletten himaye ve destek görmüş, geniş vakıf arazilerine sahip olmuşlardır. Bu zâviyeler eğitim-öğretim, fakirlerin doyurulması, yolcuların barındırılması, bölge halkının gözetilmesi, doğal afetlerde yaraların sarılması ve yeniden imar, bölge halkı için toplanma yeri, ziraat planlaması, değirmencilik gibi görevleri yerine getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Bektâşîlik, zâviye, Çorum.

Çorum Bektashi Zawiyas: Historical Process and Functions

Abstract

Abdalata, Koyun Baba, Demirsheikh, Seydim Sultan, Balım Sultan, Sheikh Ashik and Abdalbudu are The Bektashi zawiyas in Corum and some of them began their activities in XIII. century. Built in rustic areas, Bektashi zawiyas were protected and supported by the government, and they have had large foundation territories. These zawiyas have performed important missions such as education and teaching, feeding of the poor, bletting of the traveller, protection of the territory public, helping and reconstruction in disasters, gathering for public, agriculture planning and milling.

Key Words: Mysticism, Bektashiyya, dervish lodge, Corum.

*) Bu çalışma, Gazi Üniversitesi BAP Merkezi'nce desteklenen "Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum" konulu projede yer alan "XIX. Asırda Çorum'da Tasavvufi Hayat" başlıklı araştırmamızın Çorum'daki Bektâşîlik özelinde geliştirilmiş şeklidir.

**) Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.
(e-posta: ahmetcahid@hotmail.com)

Giriş

Bu çalışmada XIII. yüzyıldan tekke ve zâviyelerin kapatılışına kadar Çorum'da faaliyetinde bulunmuş olan Abdalata, *Koyun Baba*, *Balum Sultan*, *Seydim Sultan*, *Demirşeyh*, *Şeyh Âşık* ve *Abdalbudu* gibi bazı Bektâşî zâviyelerinin kurucuları, dinî, siyasî, kültürel fonksiyonları ve faaliyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda, sınırlı arşiv belgelerinin yanısıra, tespit edilen zâviyelerle ilgili seyahatnâme, salnâme gibi tarihî kaynaklardan, döneme ışık tutan muhtelif yayınlardan ve günümüzde yapılmış olan akademik araştırmalardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın, şehir tarihi ve tasavvufu ilgili araştırmalar yanında, özellikle Bektâşîliğin tarihi sürecine dair araştırmalara katkıda bulunacağını umuyoruz.

Çorum'daki Bektâşî zâviyelerine geçmeden önce, konu bütünlüğü açısından Bektâşîliğin tarihi sürecine kısaca değinelim.

Tarikatlar, genel itibarıyla bugünkü bildiğimiz kimliğiyle bir anda ortaya çıkmış degillerdir. Zira tarikatların kendilerine nispet edildiği sûflerin hemen hiçbiri ortaya bir tarikat kurma düşüncesiyle çıkmamıştır. Tarikatların kurumsallaşması daha ziyade kendilerine nispet edilen şahısların vefatlarından sonradır. Diğer taraftan tarihi süreç içinde tasavvufî ekollerin doktrin yapısı şekillenmiş hatta bu doktrin yapısında zamanla inanç ve toplumsal yapıya bağlı olarak değişimler meydana gelmiştir. Benzer durum, Hacı Bektâşî Veli'nin öğretisi ve dolayısıyla Bektâşîlik için de sözkonusu olmuştur.

Doğumu, yetişmesi ve Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı konusundaki bilgiler daha ziyade menakıbnâmelere dayanan Hacı Bektâşî Veli, Horasan'ın Nişabur şehrinde dünyaya gelmiştir. Bölgedeki dönemin âlim ve sufilerden dinî tahsilini ve manevî eğitimini tamamlamıştır¹. Sonrasında başında bulunduğu Bektâşlü oymağıyla² Anadolu'ya göç etmiş, Kırşehir yakınında Sulucakarahöyük (Bugünkü Hacibektâş')e yerleşip zâviyesini kurmuştur. Hacı Bektâşî Veli'nin, döneminde Kutbeddin Haydar, Hacı Sultan, Akçakoca, Sarı Saltık, Karaca Ahmed, Tapduk Emre, Yunus Emre, Seyyid Mahmud Hayrânî, Alâeddin Keykubad, Ahi Evran, Nureddin Caca gibi kişilerle görüştüğü nakledilmektedir. 669/1270 de vefat eden Hacı Bektâşî Veli'nin "Pir Evi" denilen zâviyesi, tarikat yayıldıkça bütün öteki zâviyelere örnek teşkil etmiştir³.

1) Her ne kadar bazı menakıbnâmelerde Hacı Bektâşî Veli'nin Ahmed Yesevî ile doğrudan görüştüğüne dair bilgiler bulunmakta ise de son tespitlere göre her iki şahsın aralarında yüz yıldan fazla zaman farkı bulunduğu için bu buluşma mümkün değildir. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Heterodoks Türk Sufiliğinin Temel Taşır: Hacı Bektâşî Veli el-Horasanî", *Öz Kaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, haz.: Gülağ Öz, Can Yay., Ankara 1995, s. 272; Abdülbaki Gölpınarlı, "Hacı Bektâşî Veli Vilayetnamesi"nde Hacı Bektâşî Veli ve Ahmed Yesevî", *Hoca Ahmed Yesevî*, haz.: Ömer Uluçay, Adana 1995, s. 205-206; Baki Öz, *Bektaşilik Nedir: Bektaşilik Tarihi*, Der Yay., İstanbul 1997, ss. 44-45; İrene Melikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1999, s. 198; Hacı Bektâşî Veli - Ahmed Yesevî ilişkisinin tarihi süreç ve silsile açısından değerlendirmesi için geniş bilgi için bk. Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâşî Veli, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ankara, 2007, s. 90 vd.

2) Bektaşlü topluluğu, Bayındır Boyu'nun obalarından biridir. Bayındır Boyu, 24 Oğuz boyunun en ünlüsüdür. Akkoyunlu Devleti'ni kuran boy Bayındır'dır. Hamza-i Bektaş, Muhammed-i Bektaş, Sufî Halil-i Bektaş, önde gelen Akkoyunlu komutanlarındandır. Bu topluluğun yaylılarından biri Sivas'ın Kangal İlçesi'nin Bektaş köyü, diğeri Elbistan-Ahsendere-Şivgin mezarıdır. Bk. Gündoğdu, s. 67d.

3) M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İcyüzü*, İstanbul 1945, c. 2, ss. 27; Murat Sertoğlu, *Bektaşilik*, Başak Yay., İstanbul 1969, ss. 46-74, 334; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, Der Yay., İ-

Bektâşîliğin Tarihi Süreci

Bektâşîliğin tarihi sürecini, doğuş, gelişme ve değişim sürecini dikkate alarak değerlendirdiğimizde şu üç döneme ayrılabiliriz:

1- XIII. yüzyılda başlayıp, XV. yüzyılın sonuna kadar uzanan teşekkül dönemi⁴.

2- XV. yüzyıldan yani Balım Sultan'dan (öl. 922/1516) Bektâşîliğin yasaklandığı 1826'ya kadar olan dönem⁵.

3- Bektâşîliğin ilga edildiği 1826'dan tüm tarikatların yasaklandığı 1925'e kadarki dönem.

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bektâşîliğin devlet nezdindeki öneminin iyice arttığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde merkezîyetçi yönetimin öngördüğü yerleşik hayata geçmede zorlanan göçebe Türkmenler için Şah İsmail'in halifeleri vasıtasıyla propagandası yapılan Safevîlik, sözkonusu zümreler üzerinde oldukça etkili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu zümrelerin kimi yerlerde sosyo-ekonomik problemlerin doğurduğu, merkezi yönetime karşı başkaldırları, inanç ve ideolojik ayrılıkları yönlendirmede bir araç olarak kullanılmıştır⁶. İşte bu sebeple Fatih ve özellikle II. Beyazıt döneminde, Safevî propagandasının Kızılbaşlar dolayısıyla Osmanlı'daki yıkıcı etkisine karşı Bektâşîlik, bizzat Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmiştir⁷. Bunun Çorum'daki tezahürü Fatih'in doğu seferinde Osmançık'taki Koyun Baba Dergâhı'na yaptığı yardımlardır⁸. Aynı uygulama Sultan II. Beyazıt döneminde de artarak devam etmiş ve bir devlet politikası haline gelmiştir⁹.

tanbul 1990, s. 77; John Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev.: Reha Çamuroğlu, Ant Yay., İstanbul 1991, ss. 56; Ocak, Hacı Bektaş-ı Veli el-Horasani", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, s. 272; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Ardıç Yay., İstanbul 1998, c. 1, ss. 13, 46-56, 61-62. Hacı Bektaş-ı Veli'nin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili yapılan tartışmalar hakkında bk. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş- Ali Öztürk, "Giriş", *Makâlât* içinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, ss. 14-15; Gündoğdu, ss. 62-64.

- 4) Bu dönemde Hacı Bektaş geleneğinin yayılmasındaki en önemli rolü, kuşkusuz Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Zâviyesi oynamıştır. Fuat Köprülü, "Bektâşîliğin Menşei: Küçük Asya'da İslam Batınlığı'nın Tarihsel Gelişimi Hakkında Bir Deneme", *Öz Kaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, haz.: Gülağ Öz, Can Yay., Ankara 1995, ss. 115-119; Sertoğlu, *Bektaşilik*, ss. 99-100, 338; Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, s. 141.
- 5) Balım Sultan, Bektâşîliğe bugünkü yapısını kazandırmış, Hacı Bektaş Zâviyesi'ne bağlı sağlam bir taşra teşkilatı kurmuş, tarıkata bağlı zâviyeler üzerinde de bir kontrol mekanizması oluşturmuştur. Bu nedenle Bektâşî geleneğinde kendisi, ikinci pir olarak kabul edilmiştir. Balım Sultan ve Bektâşîliğin kurumsallaşması için bk. Gündoğdu, s. 243 vd.
- 6) Abdulkaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", *İA*, c. 6, ss. 789-792; Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik ve Bektaşilik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerine", *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul 2002, s. 444.
- 7) Bektâşîliğin devlet tarafından himayesinin bundan başka sebepleri de vardır. Balım Sultan, dergâhın başına atanmakla tarikatın kontrol altında tutulması sağlanmıştır. Ayrıca yönetim, Balım Sultan'ın Hacı Bektaş-ı Veli'nin manevi evladı sıfatıyla Balkanlardaki nüfuzundan istifade ederek Anadolu ve Trakya'daki dervişler arasındaki bağı güçlendirip onları daha kolay kontrol edebileceğini düşünmüş olabilir. Melikoff, , ss. 208-209; Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 245.
- 8) M. Şakir Çıplak, *Osmançık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba*, Horasan Yay., İstanbul 2001, ss. 11-12.
- 9) Devletten aldığı himayenin de etkisiyle tarikat Anadolu'da olduğu gibi Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Mısır, Arnavutluk ve Macaristan'da da yayılıp Hıristiyan halkın İslamlaşmasında önemli rol

İlişkilerde zaman zaman sorunlar yaşansa da Bektâşîliğin teşekkül döneminden yeniçeriliğin ilgasına kadar Osmanlı yönetiminin yanında yer aldığı söylenebilir. 1826'da II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı ilgası ile birlikte Ocakla yakın ilişkisi dolayısıyla Bektâşîlik de yasaklı hale gelmiştir. Ancak bu durum Bektâşîlerin faaliyetlerini sona erdirmemiştir. Sultan Abdülmecit (1839–1861) ve Sultan Abdülaziz (1861–1876) döneminde sarayın da desteğiyle yeniden canlanan Bektâşîlik, II. Abdülhamit döneminde gözetim altında tutulmuşsa da özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişimini sürdürmüştür¹⁰.

Bektâşîliğin tarihi süreci ile ilgili bu genel bilgilerden sonra Çorum'daki Bektâşî Zâviyelerini incelemeye geçebiliriz.

Çorum'daki Bektâşî Zâviyeleri:

Çorum'da da Bektâşî zâviyelerinin kırsal kesimde yoğunlaştığı ve XIII. yüzyılın başlarından itibaren faaliyette buldukları görülmektedir. Bektâşî temsilcilerinden Karadonlu Can Baba, Zile'de metfun Şeyh Nusret Efendi'nin halifelerinden Ümit Halife, Esved-i Yemeni diye meşhur Arap Dede¹¹ ve Şeyh Sadreddin¹² ve gibi isimler, Anadolu'nun fethiyle Çorum ve civarına yerleşen ilk simalardan olup, bölgenin İslamlaşmasında, doğudan gelen muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesinde önemli etkileri olmuştur¹³. Bu isimlerden zâviyeleri günümüze kadar ulaşanlar olduğu gibi, onlar adına sonradan inşa edilen zâviyeler de bulunmaktadır. Şimdi bu zâviyeleri kısaca tanımaya çalışalım.

Abdalata Zâviyesi

Çorum'daki Bektâşî zâviyeleri içinde gerek inşa edildiği dönem gerekse vakıflarının zenginliği açısından ilk zikredebileceğimiz zâviye Abdalata Zâviyesi'dir. Halk arasında Tekke Köyü diye de bilinen Yakacık Köyü'nde kurulan bu zâviye, kurulmasından sonra köye adını vermiş ve köy bundan sonra Abdalata diye anılmaya başlanmıştır.

oynamıştır. Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, s. 137; Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma*, Timaş Yay., İstanbul 1995, s. 284; Ocak, *Bektaşilik*, *DİA*, c. 5, ss. 374-378; F. R. Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, MEB Yay., Ankara 2000, ss. 3, 49-50, 63.

- 10) Oytan, *Bektaşiliğin İçyüzü*, c. 1, s. 13; Ocak, "Bektaşilik", *DİA*, c. 5, s. 374; Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, ss. 30, 46, 48-49; Osman Eğri, "Yeniçeri Ocağı'nın Manevi Eğitimi ve Bektaşilik", *Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, Ankara 2002, sayı: 24, ss. 116-117; Gündoğdu, ss. 299-307.
- 11) Rivayete göre Şeyh Nusret Efendi, seyr ü sülûk eğitimi sonrası aralarında Arap Dede ve Ümit Halife'nin bulunduğu halifelerine değişik renkte taş bulup getirmelerini söyler. Onlar da birer taş getirip şeyhe sunarlar. Şeyh Nusret Efendi o taşların her birini bir tarafa atarak o taşları hangi şehirde bulurlarsa o şehre halife tayin ettiğini, orayı yurt edip yerleşmelerini söyler. Arap Dede ve Ümit Halife Çorum'a gelerek irşat faaliyetlerine başlarlar. Arap Dede, sonradan inşa edilen türbesinde, Ümit Halife de kendi adıyla anılan mescidinin mahfelinde metfundur. Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafıyye-i Osmaniyeye*, İstanbul ts., ss. 15, 35.
- 12) Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifelerinden olduğu rivayet edilen Şeyh Sadreddin Hacı Paşa Köyü'nde metfundur. Abdulkadir Geylani'nin oğullarından Seyit İbrahim kızı Saide Hatun'un oğlu olduğu, *Tezkire*'de belirtilmektedir. Ali İzzet Efendi, s. 42
- 13) Ali İzzet Efendi, ss. 15, 32-43; Abdullah Ceyhan, "XIII. Yüzyılda Yaşamış Oğuzlar'da Metfun Karadonlu Can Baba", *Türk Kültüründe İz Birakan İskilipli Alimler*, haz. Mevlüt Uyanık, Ankara 1998, s. 216-217. Horasan erenlerinin zâviyeler kurmak suretiyle Anadolu'nun İslamlaşması yönündeki faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Ömer Lütfi Barkan, *İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler*, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, cilt 2, ss. 282-344.

Zâviyenin kurucusu Seyyid Mehmed b. Şeyh Receb b. Şeyh Mahmud b. Abdalata b. Şeyh Toklu b. Şeyh Burhan'dır. Zâviyeye adının verildiği Abdalata, cami bitişiğindeki türbede metfundur¹⁴.

Zâviyenin esas gelişmesi İlyas b. Burhan b. Şeyh Mahmud'un postnişinliği döneminde. İlyas Efendi, geniş araziler satın alarak zâviyeye vakfetmiş, elde edilen gelirin beşte birinin neslinden gelen zâviyedara ait olmasını şart koşmuştur¹⁵. Ancak zâviyeye bağışlanan yerlerin vakfediliş şartları arasında zâviyedara hisse verilmesi şerhi yoksa buralardan zâviyedar her hangi bir meblağ alamamaktadır. Nitekim Musa Bey kızı Şah Hatun'un eşi Selamet Bey'den oğulları Hasan, Hüseyin ve Yakup'tan kendine düşen hisseleri 826/1423'de vakfetmişler¹⁶, zâviyedara hisse ayrılmadığı için geliri doğrudan zâviyeye aktarılmış, elde edilen gelir, vakfediliş amacına uygun olarak bölgedeki fakirlerin korunup gözetilmesi, yolcuların barındırılması vb. hizmetlere harcanmıştır.

Vakıflardan elde edilen gelir zâviyenin gerekli bakım ve onarımı, müteveli ve tahsil-darların ücretleri, yolcu ve misafirlerin ağırlanması, zamanın ihtiyaçlarına göre Mescid-i Nebevî'nin hademelerinin ve bölge halkının fakirlerinin gözetilmesi, çocuklara okuma yazma öğretilmesi gibi kalemlere harcanmıştır¹⁷.

Bir nevi işletme hüviyetinde olan zâviyelerin giderleri, ancak gelirlerinin uygun bir şekilde kanalize edilmesiyle karşılanabilmektedir. Bu bakımdan zâviyelerin, günümüze de örnek teşkil edebilecek bir planlı ürün yetiştirme usulü izledikleri söylenebilir. Yani hangi toprakta ne yetiştirilebiliyorsa, bölgenin ihtiyacı nispetinde yöre halkı koordine edilmektedir. Böylece bir üründen çok miktarda yetiştirip değerinin düşmesi suretiyle emeğin boşa gitmesinin önüne geçmenin yanında ürün çeşitliliği de sağlanmaktadır.

Abdalata zâviyesi, doğal afetlerde halkın yaralarını saracak yönde de görev icra etmiştir. Zâviyenin de hasar gördüğü 1028/1619'daki sel dolayısıyla köyde yalnız üç ev ayakta kalabilmiştir¹⁸. Abdalata Köyü'nün bu kadar büyük bir yıkım sonrası tekrar mesken haline gelmesinde zâviye önemli bir role sahiptir¹⁹.

Yürüttüğü zirai faaliyetler ve yerleşik kültüre geçme yönündeki görevleri yanında zâviyede küçük çocuklara ahlâkî eğitimi de içine alan dersler verilmektedir. Cemaziyelülâ 989/Haziran 1581 yılı itibariyle zâviyenin müderrisi Muhyiddin Efendi'dir²⁰.

14) Ali İzzet Efendi, ss. 35; Neşet Köseoğlu, "Köy Adlarına Göre Bir Araştırma", *Çorumlu*, 15 Nisan 939, yıl 2, sayı: 13, s. 16/399.

15) Vakıflar Umum Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Kalemi, sayı: 1050'den naklen *Çorumlu*, cilt III, ss. 299-300; Neşet Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, ss. 416-417.

16) Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, ss. 6-7/417-418; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 59.

17) Cemaziyelülâ 989/Haziran 1581 yılı itibariyle zâviyenin müderrisi Muhyiddin Efendi'dir. *Çorumlu*, no. 218, ss. 303-304; Köseoğlu, agm, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, s. 14/425.

18) Rifat Arıncı, "Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", *Çorumlu*, 1 Eylül 1941, yıl 4, sayı: 29, s. 21.

19) *Çorumlu*, no: 225, s 316.

20) *Çorumlu*, no. 218, ss. 303-304; *Çorumlu*, s. 302, no: 217; Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, ss. 13-14/424-425.

Bu fonksiyonlardan ötürü zâviye, vergiden muaf tutulmuştur. Meşihatın Receb 874/ Ocak 1470 tarihinde Seyyid Mehmet'in vefatı nedeniyle oğlu Seyyid İbrahim'in geçtiğini bildiren Berâta, eskiden olduğu gibi zâviyeye bağlı Yakacık ve Yamadı divanı ile bütün arazilerin ve tekkenin vergilerden muaf olduğu belirtilmektedir²¹. Bununla birlikte, diğer bazı zâviyelerin kayıtlarında da rastlandığı üzere zaman zaman Abdalata Zâviyesi gelirlerinden de vergi alma teşebbüsünde bulunulduğu ancak mahkemece bunun engellendiği görülmektedir²². Devletin bu şekildeki desteği, zâviyenin devlete olan bağlılığını sağlamasını ve kontrol altında tutulması sonucunu da Berâberinde getirmiştir.

Zâviyeler, Abdalata örneğinde olduğu gibi kurumlaşmış yapılarına, konumları gereği birçok sosyal işlevi yerine getirmelerine rağmen, bazı eleştirilere de maruz kalmışlardır. Bunlardan biri, zâviyelerin evlada meşrut olmalarıdır ki aslında bu tekke ve zâviyelerin tarihinde sık rastlanılan bir uygulamadır. Genelde zâviyeyi ilk kuran kişi bu şartı ileri sürmekte ve nesiller boyunca söz konusu görev torunları tarafından yerine getirilmektedir.

Ancak söz konusu uygulamanın olumlu yönleri kadar olumsuz tarafları da vardır. Gayrimenkullerin zâviyeye vakfedilmesi, malın güvence altına alınmasını da sağlarken bölgedeki insanlara hizmet sunulmakta, diğer taraftan vakıf üzerinde yetki ve gelirin bir kısmı sonraki nesillere aktarılmaktadır. Ayrıca, zâviyenin işleyişi hakkında küçüklükten itibaren yetişen-yetiştirilen şahıs, zâviyedar olunca kurumlaşmış yapının da etkisiyle görevin aksamadan düzenli bir şekilde yürütmesini sağlayabilmektedir. Söz konusu uygulamada en çok eleştirilen yön ise, ehil olmayan bir evladın da zâviyedar olabilmesidir. Başka bir ifadeyle zâviyedarlığın evlada intikalinde, evladın böyle bir sorumluluğu üstlenme kabiliyetinin olup olmadığına bazen dikkat edilmemesidir. Bu durumda hem zâviye bakımsız hale gelip kaynaklar ekonomik kullanılamamakta hem de zâviyenin sunduğu imkân ve yardımlardan faydalanan bölge insanı mağdur olabilmektedir.

Sözünü ettiğimiz durumun bir örneği, Abdalata Zâviyesi'nde 20 Muharrem 1034/2 Kasım 1624 tarihinde gerçekleşmiştir. Evkafa mütevellî olan Mariftullah Efendi, Mukataat Defterleri'ndeki kayıtlar gereğince Boyabat bölgesinden elde edilen pirincin 500 batmanının gelip gidenlere tahsis etmemiştir. Bunun üzerine Hazine-i Âmire, söz konusu tahsisatın yerine getirilmemesini Boyabat Kadısının dikkatine sunmuş ve kadıdan, Mukataat Defteri'nde geçen miktarda pirincin âyende ve revendeye ikramı hususunda mütevellîlerin uyarılmasını istemiştir²³.

Zâviyenin evlada meşrut olmasının bir diğer dezavantajı, zamanla ailenin genişlemesine paralel olarak zâviye üzerinde hak iddia edenlerin bulunabilmesidir. Her ne kadar zâviyedarlık devletin onayını gösteren Berât ile yürütülmekte ve çocuklardan bir ya da bir kaçına verilse de bu tür hadiselerde kesin bir uygulanabilir hükme varılamamıştır. Nite-

21) Cemaziyelûlâ 989/Haziran 1581 yılı itibarıyla zâviyenin müderrisi Muhyiddin Efendi'dir. *Çorumlu*, no. 218, ss. 303-304; *Çorumlu*, s. 302, no: 217; Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, ss. 13-14/424-425; Anakök, ss. 59, 61.

22) BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, Safer 1230/Ocak 1815, no: 30302, c. 4.

23) *Çorumlu*, no: 225, s. 316.

kim Rabiülevvel 1235 / Şubat 1820'de mahkemeye intikal eden davada, zâviye üzerinde hak sahibi olduğunu iddia eden on kişi, zâviyenin gelirlerine müdahalede bulunmuşlardır. Bunun üzerine Anadolu Kazaskeri Mehmed Reşid Efendi duruma el koymuş ve bu on kişi, vakfın gelirlerine müdahaleden men olunmuşlardır. Ancak söz konusu şahıslar İbrahim b. Halil, Mustafa b. Salih, Süleyman b. Ali, Veliyeddin b. Halil, Hüseyin b. Ömer, Mehmed b. Hüseyin, Halife Hâce oğlu Hüseyin, Ebubekir b. Hüseyin sâbık Alay Beyi Seyyid Ömer b. Seyyid İsmail ve Kılıçviranzâde Seyyid el-Hâc Salih b. Seyyid el-Hâc Mehmed adındaki kişilerin şahitliğiyle evlâd-ı vakıftan olduklarını ispat etmişlerdir. Bunun üzerine daha önceki hükümden vaz geçilmiştir²⁴.

Benzer problemler sadece vakıf gelirlerinde değil bizzat zâviyedarlık konusunda da yaşanmıştır. 989/1581 tarihinde Mehmed adında birisi Abdalata Zâviyedarlığı üzerinde hak iddia etmiş, dava Çorum ve Boyabat kadılarının teftişine sunulmuştur. Zâviye üzerinde söz sahibi olan Seyyid Çelebi b. Halil Baba, Seyyid Şah Çelebi b. Cafer Çelebi, Ahmed Çelebi b. Marifet Çelebi ile hak iddiasında bulunan Mehmed Efendi mahkemede hazır bulunmuştur. Şahitlerin dinlenilmesiyle, hali hazırdaki zâviyedarın evlada meşrut vakfiye gereğince görevine devam etmesine hükümlenmiştir²⁵.

Mahkemeye intikal eden bir diğer konu, hâsılâtın paylaşım problemidir ki bu da yine evlada meşrutiyetin olumsuz yönlerinden biri olarak gösterilebilir.

Abdalata Zâviyesi'nin gelirlerinin çok olması dolayısıyla zâviyedarlık yanında nezaret ve gelirlerinin toplanması anlamındaki cibayeti (gelir tahsili) için de evlâd-ı vâkıftan mutasarrıflar bulunmaktadır. Kendisine verilen Berâtla Şeyh olan Ebubekir b. Seyyid el-Hâcc Hüseyin Efendi, zâviyenin nezaretini de üzerine almıştır. Kardeşi Yahya'ya cibayet görevini vermiş, zâviyedarın hissesi olan Büğdüz Köyü'nden elde edilen gelirle yetinmeyip cibayet ve kendi üzerine aldığı nezaret için de dört mut hınta almıştır. Mart 1249/ Mart 1834'de bu durum vakıf mütevellisi es-Seyyid Halil b. es-Seyyid Mehmed'in itirazıyla mahkemeye intikal ettirilmiştir. Ebubekir Efendi savunmasında, çocuğunun olmadığını ve kendisinin cahil birisi olduğunu belirtmiştir. Beldedeki mahsulün miktarı bilinmediğinden aradaki husumetin giderilmesi amacıyla nezaret ve cibayet için Ebu Bekir Efendi'ye üç mut hınta, yine cibayet için kardeşi Yahya'ya bir mut hınta, ayrıca her mut başına senelik otuzar kuruştan 120 kuruş verilmesi kararlaştırılmış, Ebubekir Efendi'nin Berâtı, Haremeyn-i Şerifeyn kalemince yenilenmiştir²⁶. Davacı olan evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Mehmed ve Seyyid Halil, senelik üç mud hınta ile zâviyenin nezareti görevine devam etmiştir²⁷.

Her ne kadar mahkemeye intikal eden bu tür olumsuzluklar varsa da yaklaşık 500 yıllık mazisi ve gelirlerinin çokluğu göz önünde bulundurulduğunda söz konusu davaların yine de az olduğu söylenebilir. Zâviyelerin aslı görevlerini yerine getirme hususunda gev-

24) *Çorumlu*, ss. 305-309.

25) *Çorumlu*, ss. 303-304, no. 218; Köseoğlu, agm, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, s. 14/425.

26) *Çorumlu*, no: 227, 228, ss. 317-318, 320.

27) *Çorumlu*, s. 305.

şeklik göstermeleri durumunda zaman zaman bizzat Anadolu Kadıaskeri'nin de müdahalesiyle zâviyedatların uyarılmaları²⁸ dikkat çekicidir. Zira adaletin sağlanması ve insani boyut yanında bu tür kurumların düzenli işleyişi, devletin bekası açısından da önem arz etmektedir. Böylesi bir iç ve dış denetleme mekanizmasıyla zâviye, bazı münferit hadiseler dışında uzun süre devlet ve halk nezdindeki saygınlığını sürdürmüştür.

Abdalata Zâviyesi'nin yönetim ve halk tarafından itibar görmesinin nedenlerinden ya da sonuçlarından biri de Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti'ne bağlı vakıflar arasında yer almasıdır²⁹. İcra ettiği fonksiyonlar ve bu konumu dolayısıyla zâviyenin, dönemin padişahları tarafından da vakfedilmiş geniş arazileri ve gelirleri bulunmakta olup³⁰ h. XII./ m. XIX. asır itibariyle Abdalata Zâviyesi'ne öşür toplama yetkisi de verilmiştir³¹.

Öşür toplama, vergi muafiyeti ve gayr-i menkuller gibi önemli akarlarla Abdalata Zâviyesi'nin XIX. asırdaki ortalama yıllık geliri 500 kiledir. Haremeyn-i Şerifeyn Hazine-i Celilesi'ne tabi vakıflardan olması hasebiyle elde edilen ürünün 50 kilelik kısmı Mekte ve Medine'deki hizmetler için ayrılmaktadır. Zâviyedar, bu görevi için 70 ve nezaret mutasarrıflığı için de 50 olmak üzere toplam 120 kile almaktadır. Cibâyet görevini yerine getirene 50, bevvâb (kapıcı) ve ferrâşa (temizlikçi) 40'ar kile verilmektedir³². Bunu para hesabına döktüğümüzde 1261/1845 tarihi itibariyle zâviyede gelip geçen yolculara ikram edilen yiyecek için 2672 kuruş sarf edildiği görülmektedir³³. Zâviyenin 1267-1277/1851-1861 yılları arasındaki toplam geliri 25903 kuruştur. Bunun 6322 kuruşu hazine aidatı olarak kesilmiş, geri kalan 19581 kuruş, belirtilen oranlarda dağıtılmak üzere Abdalata Sultan Vakfı mütevellisi Halil b. Mehmed'e teslim edilmiştir³⁴.

Zâviyede görev yapanlar arasında bahsi geçen bevvâb ve ferrâşlık gibi diğer zâviye kayıtlarında bahsi pek geçmeyen unsurların Abdalata Zâviyesi'nde yer alması, vakfin gelir düzeyi hakkında fikir vermektedir.

28) *Çorumlu*, ss. 305-309.

29) *Çorumlu*, s. 317, ves no: 227. *Çorumlu* dergisinin ilk nüshalarında sadece sayfa numaraları verilirken daha sonraki sayılarda yıl, tarih ve sayılar belirtilmiştir. Makalemizde söz konusu dergiye yapılan atıflardaki farklılıklar bu sebeptendir.

30) Ali İzzet Efendi, ss. 35; Neşet Köseoğlu, "Köy Adlarına Göre Bir Araştırma", *Çorumlu*, 15 Nisan 939, yıl 2, sayı: 13, s. 16/399.

31) BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, Receb 1139, no: 12458, c. 2; 1170 (hicri), c. 1, no 2378; Safer 1203, c. 4, no: 30230; 24 Muharrem 1213, c. 1, no: 10185; Rebiülahir 1218, c. 1, no: 7934; Safer 1235, c. 2, no: 14608; Cemaziyelevvel 1236, c. 3, no: 26254. 1241/1826 tarihinde vakıf köylerindeki öşür bedelini iltizam usulüyle Seyyid el-Hâcc Hüseyin toplamakta olup zâviyenin türbedarı Hacı Osman'dır. 1261/1845'de Çorum ve Hüseyinâbâd köylerinde bulunan vakıf arazilerinin öşüründen zâviyedatlık ve tevliyet ücreti alan isim, vakfı mütevellisi Hacı Halil Ağa'dır. BOA, HH. 30930; MLVRD. TMT.534'den naklen Şerif Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 121

32) *Çorumlu*, no: 228, ss. 320-322; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 122.

33) Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 121.

34) *Çorumlu*, no: 229, s. 322; Anakök, s. 122.

Abdalata Zâviyesi'ne vakfedilen yerler, vâkıflar ve tarihleri ile ilgili kayıtlarda şu bilgiler yer almaktadır:

Abdalata Zâviyesi'ne ait arazilerle hatta zâviye ile ilgili en eski belge, 822/1419 tarihli bir vakfiye davasıdır. Bu tarihte Şeyh Mahmud oğlu Burhan oğlu İlyas tarafından Safer ayının ilk günlerinde vakıfda bulunulmuştur. Şemseddin oğlu Ulubey oğlu Şeyh Beyazid'dan vakfiyede sınırları belirtilen³⁵ çok geniş bir arazi, 5000 dirhem karşılığında satın alınmış ve Yakacık köyü zâviyesinin ihtiyaçları için sarf edilmiştir. Vâkıf İlyas Efendi, mahsulün beşte biri kendisinde kalmak üzere vakfın sorumluluğunu üstlenmiş, vefatından sonra da bu görevin oğulları tarafından yürütülmesini şart koşmuştur³⁶.

Musa Bey kızı Şah Hatun'un eşi Selamet Bey'den oğulları Hasan, Hüseyin ve Yakup'tan kendine düşen Urucak ve Ağaç Mescit köylerindeki bütün hisselerini 826/1423'de vakfetmişlerdir³⁷.

Umur kızı Safiye Hatun ve Mezid Bey kızı Devlet Hatun, Hamdiköy'e adı verilen Hamdi Bey'in oğullarından Murat ve Mürüvvet Beyler Çat mıntikasındaki hisselerini 829/1426 tarihi itibarıyla vakfetmişlerdir³⁸.

840/1437 tarihinde zâviyedar Seyyid Mehmed b. Şeyh Receb, Emir Mukaddem'den aldığı Çat mıntikasında Sancar divanını zâviyeye vakfetmiştir³⁹.

Paşa Hatun binti Yusuf, Barsa Hatun binti Bahşi'den (Yusuf ve Bahşi iki kardeştir) 870 dirhem gümüş paraya satın aldığı ¼ hisseyi 844/1440'da Abdalata Zâviyesi'ne vakfetmiştir. Ancak vakfedilen yer hakkında bilgi verilmemektedir⁴⁰. Emir İsa Bey b. Ömer kızı Banu Hatun, daha önce Beyler Çelebi b. Hacı Çelebi'den satın aldığı araziye 848/1444'de zâviyedar Seyyid Mehmed b. Receb'e satmıştır⁴¹.

35) Zâviyeye vakfedilen yerler, vakfiyede aşağıdaki şekilde belirtilmektedir: "... Kızkılı geçidinden başlayarak Karakoyunlu mahalline, buradan ada kavşağına, buradan pınara, buradan Söğütçiğe, buradan Domalan Çalı'ya, buradan caddeye, buradan Kızılkişişe, buradan Üçoluğa, buradan Osmanbeline, buradan Geyik Sürüsü namındaki cebele, buradan Büyük Viranı'na, buradan Kendir kişişe, buradan Aduk Tepesi'ne, buradan harman tepesine, buradan Gökçe kuyuya, buradan Karıncalı Pınar'a, buradan Arkalı Kavak beline, buradan Zengi Meşhedine, buradan alakıra, buradan Küçükburun'a, buradan Ayıgölü'ne, buradan alçak yola, buradan dikili taş, buradan Ahmet Nehri'ne müntehi hudutlarla Muhmut divan-ı mezkûr bütün hududiyle ve hukukiyle ve tevabiıyla ve levahıkıyla ve Kara kilise ve necir ve bedenli ve Kuyu namçe koçlu Hacı Ali ve Akçaviran ve Yamadı denmekle maruf mezraları ile ve dağlarıyla ve meyveli meyvesiz ağaçlarıyla, kuyularıyla, nehirleriyle, mesken ve mevtenleriyle dahil ve hariç bütün haklarıyla ve ve mensubatiyle ve vücuh esbabın hayır yerlerine meşrut vakfolunduğu..." Bk. *Çorumlu*, cilt 3, ss. 299-300; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 59.

36) *Çorumlu*, cilt 3, ss. 299-300; Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, s. 416-417.

37) Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", *Çorumlu*, yıl 2, sayı: 14, 15 Mayıs 939, s. 6-7/417-418; Anakök, s. 59.

38) Köseoğlu, agm, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, ss. 7-8/418-419.

39) Zâviyenin kuruluşundan itibaren Seyyid Mehmed Efendi'ye kadarki silsile şöyledir: Seyyid Mehmed b. Şeyh Receb (diğer oğlunun adı Seyyid Ali'dir) b. Şeyh Mahmud (Şeyh Mahmud'un diğer oğlunun adı Şeyh İlyas'tır) b. Abdalata b. Şeyh Toklu b. Abdulburhan. Seyyid Mehmed'in İbrahim adındaki oğlu, babasından sonra zâviyedar olmuştur. Köseoğlu, agm, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, s. 9/420; Anakök, s. 59.

40) Köseoğlu, agm, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, s. 11-12/422-423.

41) Aynı yer.

Abdalata Zâviyesi'ne, dönemin önemli isimlerinden Beyler Çelebi'nin de vakfettiği gayrimenkuller vardır. Beyler Çelebi b. Hacı Çelebi, 847/1443 tarihli vakfiyesinde, Çorum'un Büğdüz, Köseköy, Kılıçviran köyleri ile Yakacık ve Kazkurt köylerindeki yarım hissesini Abdalata Zâviyesi'ne devrettiğini belirtmektedir. Bu tarihte zâviyenin şeyhi Seyyid Mehmed b. Şeyh Recep, Beyler Çelebi b. Hacı Çelebi'den Sarta, Maza, Horasan, Hoca, Bütet, Boğabağı köylerini de satın alarak zâviyeye bağlamıştır⁴².

868/1464'de Abdalata Zâviyesi ile bağlıları yararına vakfedilen yerler arasında Karadeşin, Manşar, Karataş, Yassihüyük, Karapınar, Sokucak, Çınar Dere, Çat, Hacılar, Kavak Ağacı, Sincan mezraları da bulunmaktadır⁴³.

Seyyid Mehmed'in vefatından sonra Ali b. Davud isminde birisi 884/1479'da vakfiyesinden dönmek istemiş, Boğabağı, Saray, Maza ve çat köylerinden gelen şahitler dinlendikten sonra daha önceki teşebbüsünde olduğu gibi bunda da talebi reddedilmiştir⁴⁴.

Özellikle zâviyedar Seyyid Mehmed'in vefatına kadarki vakfiyelerle Yakacık Köyü'nün nerdeyse tamamı, civardaki birçok köy ve mezra Abdalata Zâviyesi'nin vakfiyesi haline gelmiştir. Köyün adının özellikle 900-1000/1500-1600'lü yıllardan itibaren Abdalata olarak anılmasında zâviyeye yapılan bu vakfiyelerin de etkisi olsa gerektir.

Vakfın mütevellisi es-Seyyid Halil b. Seyyid Mehmed Efendi Mart 1249/ Mart 1834 tarihi itibarıyla vakfa ait yerleri şöyle saymaktadır:

- Berâ-yı karye-i Yakacık tabii emlâk divan bi-temâmihi malikane,
- Berâ-yı karye-i Maza divan bi-temamihî malikâne,
- Berâ-yı karye-i Hayreddin temami malikâne,
- Berâ-yı mezrai Hoca Karyesi tamam malikâne,
- Berâ-yı karye-i divan malikâne ve divan bi-temamihî,
- Berâ-yı mezra-i Horasan tamam malikâne,
- Berâ-yı karye-i Büğdüz nısf malikâne ve divanı,
- Hüseyinabad kazası muzafatından kura (Hüseyinâbad Kazasına bağlı köyler):
- Berâ-yı karye-i Sencer divan ve malikâne bi-temamihî,
- Berâ-yı karye-i Kayabüğet divan malikâne tamam,
- Berâ-yı karye-i Kuyumcuviran divan ve malikane bi-temamihî,
- Berâ-yı karye-i Arapseyf Kara Tepe toprağını ziraat ederler tamam malikanesi,
- Berâ-yı karye-i Karatepe tabii kaza-i Serkun tamam malikane,
- Berâ-yı Kavaközü tabii Hüseyinabad,
- Berâ-yı karye-i Karakilise divan ve malikane bi-temamihî,
- Berâ-yı karye-i Yamadıkebir ve Sagır divan ve malikane bi-temamihî,

42) Anakök, *Çorum Tarihi*, ss. 64-65.

43) Vakfiyede Eyne Bey b. Mehmed, Mevlana Mezd b. Hacı Murad, Dursun b. Yusuf'un isimleri şahit olarak geçmektedir. Köseoğlu, agm, s. 12-13/423-424.

44) Anakök, s. 67; Köseoğlu, agm, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, s. 13-14/424-425.

Berâ-yı karye-i Tuğlu divan ve malikane bi-temamihi,
Berâ-yı karye-i Üçoluk divan ve malikane bi-temamihi,
Berâ-yı Sağpazar ve Teşliğeçit demekle meşhur divan ve malikane,
Berâ-yı karye-i Üçtam divan ve malikane bi-temamihi,
Berâ-yı karye-i Yarımca divan ve malikane bi-temamihi,
Berâ-yı karye-i Boztepe divan ve malikane bi-temamihi,
Berâ-yı karye-i Kobaç divan ve malikane bi-temamihi.”

Abdalata buralardan elde ettiği yıllık gelir 500 kiledir⁴⁵.

Bu kadar köklü bir kuruluş olmasına rağmen Abdalata Zâviyesi'nde zâviyedar olanların isimlerinin düzenli bir listesi bulunmamaktadır. Bize ulaşanlar, mahkemeye intikal eden ya da Berâtları arşivlere aktarılan zaviyedarların isimleridir⁴⁶.

Koyun Baba Zâviyesi

Çorumdaki önemli Bektâşî zâviyelerinden biri de Koyun Baba Zâviyesi'dir. Zâviyenin kurucusu Koyun Baba, *Menakıb-ı Koyun Baba*'da belirtildiğine göre “Seyyid” olup Hz. Hüseyin'in neslinden İmam Rıza'nın onikinci oğludur. Horasan'da doğan Koyun Baba'nın asıl adı Ali'dir. Rüyasında Hz. Peygamber'den aldığı manevi işaretle Mekke ve Medine'ye ardından da Anadolu'ya hareket etmiştir. Önce Bursa'da Melemen'e yerleşmiş, tanınıp artan teveccühten rahatsız olunca Osmancık'a taşınmıştır⁴⁷.

Evlîya Çelebi, Koyun Baba'nın Hacı Bektâş-ı Veli ile bağlantısına dair “... *hazretin Hacı Bektâş-ı Velî'den aldıkları fakirlik nişanelerinden hurka*⁴⁸, *seccade*⁴⁹, *tabl*⁵⁰, *alem*⁵¹,

45) *Çorumlu*, no: 228, ss. 320-322; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 122.

46) Arşivlerdeki bilgilere göre zâviyenin kuruluşundan Seyyid Mehmed Efendi'ye kadarki silsile şöyledir: İbrahim b. Seyyid Mehmed, Seyyid Mehmed b. Şeyh Receb (Şeyh Receb'in diğer oğlunun adı Seyyid Ali'dir) b. Şeyh Mahmud (Şeyh Mahmud'un diğer oğlunun adı Şeyh İlyas'tır) b. Abdalata b. Şeyh Toklu b. Abdulburhan... Bk. BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, h. 1170, c. 1, no: 2378; Rebiülahir 1218, c. 1, no: 7934; 24 Muharrem 1213, c. 1, no: 10185; Receb 1139, c. 2, no: 12458; Safer 1235, c. 2, no: 14608; *Çorumlu*, cilt 3, s. 299-300; Neşet Köseoğlu, “Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata”, *Çorumlu*, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı: 14, ss. 7-8, 13/416-419, 424; *Çorumlu*, no 217, s. 302; *Çorumlu*, no: 225, s. 316; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 59; Ali İlca, *Çorum Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001, s. 48d.

47) Anonim, *Menakıb-ı Koyun Baba (Osmancık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba içinde)*, haz.: M. Şakir Çıplak, Horasan Yay., İstanbul 2001.

48) Tarikat cihazlarından biri olup önu açık, yakasız, genişçe ve kolludur. Mürit, şeyhinin huzuruna çıkarken, mescide veya meydana (zikir icra edilen alana) girerken hurka giyer. Tarikata giren müride hurka giydirildiği gibi birine şeyhlik, halifelik vermek anlamında “hurka giydirmek” tabiri kullanılır. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, ss. 352-354.

49) Tasavvuf istilahında seccade şeriat, tarikat ve hakikatı kendinde gerçekleştiren kimseyi temsil etmektedir. Bu sebeple şeyh yerine Farsça seccadeye oturan kişi anlamında “seccadenişin” terkihi de kullanılmıştır. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 455.

50) Arapça ve Farsça'da kullanılmakta olup “davul” anlamına gelmektedir.

51) Arapça bayrak anlamındaki alem, devleti sembolize etmenin yanında sufi tarikatlarınca da kullanılmıştır. Cebecioğlu, s. 102.

kudüm, pâlheng⁵², asa⁵³ ve tâc⁵⁴ saklıdır... ifadelerine yer verirken hazretin “Koyun Baba” olarak isimlendirilişini de Hacı Bektâş-ı Velî’ye bağlar. Eserinde “... *Hacı Bektâş ile Horasan’dan tâ Anadolu’ya gelinceye kadar gece gündüz yirmi dört saatte bir koyun gibi meleyişi imiş ki, bu hareket her gün aynı saatte olur, hiç değişmemiş. Bundan başka daha çeşitli olayları vardır*” der⁵⁵. Ancak Koyun Baba ile Hacı Bektâş-ı Velî’nin birbirleriyle görüşmeleri tarihen mümkün değildir. Evliya Çelebi’nin, Koyun Baba’nın Üveysî yönü ve hakkındaki menkıbelerden ötürü her iki zatı görüşmüş gibi aktarması muhtemeldir. Zira Koyun Baba, Osmancık’a geldiğinde şeyhinin ismi sorulunca kendisinin Üveysî olduğuna işaret eden şu manzumeyi söylemiştir:

*“Benim mürşidimi sormak ne hâcet,
Habîbullah dirir ol tâc-ı ümmet.
Bila-vasıta oldum andan irşad,
Dil-i vîranemi ol kıldı âbâd.
Tasarrufu bu beldenin bana hem
Virildi destûr oldı size hem.*

Evliya Çelebi, bunun dışında Koyun Baba Zâviyesi ve müdavimleri hakkında *Bütün Bektâşîler halk arasında kötülendir. Fakat bu Koyun Baba dervişleri koyun ve kuzu gibi meler, halim, selim, iyi huylu, bekâr, Allah’ı bilir, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’ten, namazlarını kılar, dindar kimselerdir...*⁵⁶ İfadelerine yer verirken Bektâşîlerin bu dönemdeki sosyal yapılarına dair önemli bilgiler de sunmaktadır. Zâviyedeki dervişlerin mücerret⁵⁷ yönlerine atıfta bulunuşu da yine dikkat çeken hususlardandır.

Zâviye, her ne kadar ticaret yolu üzerinde yer alsada Evliya Çelebi, yöre halkının fakirce olduğunu belirtmektedir. Zâviye fakirlerin gözetilmesi, yolcuların barındırılması, ziraatın düzenlenmesi ve dolayısıyla devletin otoritesinin bölgede hissettirilmesi açısından önemli görevler üstlenmiştir⁵⁸.

52) Farsça dizgin, yular, kemer anlamlarına gelmektedir. Üzerinde simurg-ı ankâ tasvir olunan kuşak, kişinin eline, beline, diline hakim olmasını sembolize etmektedir. Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Yay., İstanbul 1959, s. 587.

53) Hz. Peygamber âsâ taşır, sahrada namaz kılacağı zaman bunu sütre olarak kullanırdı. Bu sünnete uygun olarak bazı tarikatlarda postnişin olan şeyh, halifesine bir nişane olarak “âsâ” verirdi. Cebeci-oğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 118.

54) Farsça süslü başlık anlamındadır. Bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri çeşitli şekillerdeki külah tac olarak adlandırılırdı. Bu taca bakarak giyen kişinin hangi tarikattan olduğu anlaşılırdı. Tasavvuf yolunda ilerleyip kemale eren ve irşad seviyesine gelenlere şeyh tarafından hırka ile birlikte tac giydirilirdi. Cebeci-oğlu, ss. 681-682.

55) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 525.

56) Aynı yer.

57) Evlenmemiş, dünya ile alakasını kesen kişiye denilmektedir. Bektaşilik’te “mücerred ayini” bulunmaktadır. Evlenmemek hususunda söz veren canın saç, kaş, bıyık ve sakalları ustura ile kesilir (çehar darb), sağ kulağı delinerek mengüş (küpe) takılırdı. Bu uygulama dört büyük dergâhta yapılırdı. Kerbelâ’da Hz. Hüseyin Âsitanesi, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı, Mısır’da Kaygusuz Sultan Dergâhı, Teselya’da Reni kasabasındaki Dur Bali Sultan Dergâhı... Cebeci-oğlu, s. 521.

58) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, sad.: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, İstanbul ts. c. 2, s. 524.

Fatih Sultan Mehmet ve II. Beyazıt döneminde faaliyet gösteren Koyun Baba, onlardan itibar görmüştür. Uzun Hasan'a karşı çıkılan seferde Koyun Baba'ya uğrayan Fatih Sultan Mehmet, sefer dönüşü nerelerin vakfedilmesini istediğini sormuştur. Koyun Baba, Kızılırmak üzerine köprü yapılmasının bir ihtiyaç olduğunu, ayrıca kışlak ve yaylaklardan vergi alınmamasını istemiştir. Padişahın vefatı dolayısıyla köprü, Sultan II. Beyazıt döneminde inşa edilmiştir⁵⁹. Koyun Baba Zâviyesi, Anadolu'da doğu ile batı arasındaki geçiş hatlarından biri olan kuzey yolu üzerinde olması hasebiyle önemli bir konaklama yeridir.

Evlîya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde, Sultan II. Beyazıt'ın 23 Muharrem 873 / 13 Ağustos 1468'de vefat eden Koyun Baba'yı Kadir Gecesi rüyasında görüp vasiyeti üzerine mezarı üzerine yüksek bir kubbe, cami, dervişler için bir meydan, aş evi, misafirler için kervansaray, birçok odayla mutfak ve kilerden müteşekkil binayı yaptırdığını belirtmektedir. Yine dönemine göre çok mamur sayılabilecek zâviyede, ziyaretçiler için gece gündüz yemek ikram edildiği, gül suyu serpildiği nakledilmektedir⁶⁰.

Verimli araziler üzerine kurulmasına ve Fatih döneminden itibaren uygulamaya konulan vergi muafiyetine rağmen, Koyun Baba zâviyesinin ticaret yolu üzerinde bulunması ve misafirlerinin eksik olmaması dolayısıyla elde edilen gelirin yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. Mukataat Müftüsüne ve Nazırı'na gönderilen hükümde bu hususa dikkat çekilmekte, yeterli geliri olmadığı için zâviye giderlerinin zâviyede zikir ayini yapan dervişler tarafından karşılandığı, Boyabat'taki çeltiklerden 25 mut pirinç ekecek çeltik yerinin Koyun Baba Zâviyesi'ne hasredilmesi ve buradan elde edilen gelirden öşür alınmaması bildirilmektedir⁶¹.

Tarım gelirinin az olması dolayısıyla zâviye, farklı iş kollarına da yönelmiş olup bunlardan biri değirmenciliktir⁶². Bu sayede hem vakıf arazilerinin hem de civar halkın mahsulü işlenebilmekte, halkın ihtiyacı giderilirken zâviyeye gelir sağlanmaktadır.

Zâviyenin mali geliri ve itibarı açısından önemli bir imtiyaz, vergi muafiyetidir. Ancak zâviye, her ne kadar vergiden muaf tutulsa da zaman zaman bunun aksi yönünde hareket edildiği görülmektedir. 19 Rebiülahir 992/20 Temmuz 1516 tarihli padişahın

59) Bk. Şakir Çıplak, *Osmancık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba*, İstanbul 2001, ss. 11-12.

60) Evlîya Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 524; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 96.

61) *Çorumlu*, 1 İkinci Kânun 1940, yıl 2, sayı: 18, no: 185, s. 239; *Çorumlu*, 1 Eylül 946, sayı: 40, no: 245, ss. 357-358; Anakök, ss. 94, 104.

62) Zâviyenin gayr-i menkullerine ilerleyen dönemlerde de eklenen yerler vardır. Muharrem 1127/Ocak 1715 tarihi itibarıyla Koyunbaba Tekkesi şeyhi Veli Dede b. Recep ve Ali Dede b. Mahmut, 37 kuruşa Gücek köyündeki değirmeni alarak Koyun Baba Zâviyesi evkafına katmışlardır. Ancak 1136/1724'te bu değirmen harkı tamir edilemez hale gelmiştir. Bunun üzerine Veli Dede Osmancık Kadısı'na başvurarak Recep Dayı'nın arazisinden geçmek üzere hark yapılması için izin talep etmiştir. Recep Dayı adındaki kişinin buna izin vermemesi üzerine Kadı Efendi, Veli Dede'deki vakfiyede geçen ayende ve ravendenin istifadesine sunulduğu kaydından hareketle "umumun menfaati için zarar-ı has irtikab olunur" diyerek değirmen harkının Receb Dayı'nın tarlasında yapılmasına izin vermiştir. *Çorumlu*, 1 İkinci Kânun 1940, yıl 2, sayı: 18, no: 185, s. 239; *Çorumlu*, 1 Eylül 946, sayı: 40, no: 245, ss. 357-358; Anakök, ss. 94, 104.

Osmancık kadısına giden hükümde Osmancık'ta bulunan Koyun Baba Zâviyesi'ne su taşıyan saka beygirlerinin menzil beygiri olarak ulaklara verilmemesi, beygirlerin zorla alınmaması irade edilmektedir⁶³. 1004/1596 tarihli belgede de zâviyeye ait kışlak yerlerin haksız yere işgal edildiği yönündeki şikâyetlerin incelenmesi ve gereğinin yapılması emr olunmaktadır⁶⁴.

Cemaziyelevvel 1109/Aralık 1697'de ise Koyun Baba zâviyesi şeyhi Mehmed Efendi, vakıf gelirlerinin sırasıyla Fatih Sultan Mehmet, II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim'in emri gereğince vergiden muaf tutulmasına rağmen vergi zabıtalılarının buna uymadıklarını belirtmekte ve gereğinin yapılmasını istemektedir⁶⁵. Zâviyenin bu tür şikâyetleri Receb 1168/Nisan 1755, 1153/1740, Receb 1180/Aralık 1766, 1200/1786, 1204/1790, 22 Şevval 1222/23 Aralık 1807, 1230/1815 tarihleri için de geçerlidir⁶⁶.

Sık sık müdahalelerle karşılaşılan Koyun Baba Zâviyesi'nde zâviyedarlık ve türbedarlık babadan oğula geçmektedir. *Menakıbnâme*'de Koyun Baba'dan sonra postnişin olanlarla ilgili ilgili olarak şu ifadeler yer verilmektedir:

*Teselsülen gelübdî dedeler heb
Postnişin olmağla enseb.*⁶⁷

Silsile halinde kimlerin postnişin olduğuna dair bir malumat bulunmamakta, ancak, mahkemeye intikal eden davalardan bazı isimlere ulaşılabilmektedir.

Koyun Baba Zâviyesi'nin genelde devlet tarafından desteklendiği görülmektedir. Ancak bu durum 1265/1849 ve sonrası için geçerli değildir. Bektâşilik ilga edilmekle birlikte Koyun Baba Zâviyesi tarihi itibarıyla eskiye uzandığı için kapatılmamış hatta o dönemdeki zâviyedar görevini sürdürmüştü. Ancak Bektâşi zâviyeleri ya da en azından Koyun Baba Zâviyesi açısından dikkat çekici bir hadise, işte bu tarihlerde meydana gelmiştir. *Menakıbnâme*'de geçen,

*Sene binikiyüzaltmışbeşe tâ
Varınca dedeler çün oldı mülga.*⁶⁸

Beytinde de görüldüğü üzere 1265/1849'da dedelik müessesesi⁶⁹ Koyun Baba Dergâhı'nda kaldırılmıştır. Dedelik müessesesinin, Bektâşiliğin yeniden devlet nezdinde

63) BOA, Muhimme Defteri, c. 52, s. 363/982'den naklen, "Osmanlı Arşivi'nde Mühime ve İrade Defterleri'nde Aleviler-Bektaşiler", haz. Cemal Şener, İstanbul 2002, s. 193; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Onuncu Asırda Çorum", *Çorumlu*, 29 Birinciteşrin 1938, sayı: 7, ss. 13-14/221-222.

64) Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 87.

65) *Çorumlu*, 30 Teşrinisanı 939, yıl 2, sayı: 17, no: 177, s. 231.

66) *Çorumlu*, 1 Şubat 1940, yıl 2, sayı: 19, no: 189, s. 248; *Çorumlu*, 1 Temmuz 943, sayı: 38, no: 238, s. 341; *Çorumlu*, 1 Eylül 943, sayı: 40, no: 246-247, ss. 358-361; *Çorumlu*, 1 Teşrin 943, sayı: 41, no: 249, ss. 304-305; *Çorumlu*, 1 İkinciteşrin 943, sayı: 42, no: 553, s. 375; Anakök, *Çorum Tarihi*, ss. 107, 109, 111, 115, 118.

67) Bk. *Menakıbnâme*, s. 153.

68) Bkz. *Menakıbnâme*, s. 152.

69) Dedeler, Balım Sultan tarafından kurulan ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin yol evladından başka çocuğu olmadığını ileri süren sistemin ruhani ve örgütsel başıdır. Bu konularıyla Hacı Bektaş'ın soyundan

yardım ve destek gördüğü Sultan Abdülmecid döneminde kaldırılması, üzerinde ayrıca durulması gereken bir husustur. Zira bu uygulamanın yalnızca Koyun Baba Zâviyesi'ni mi yoksa bütün zâviyeleri mi kapsadığı konusunda yeterli malumat bulunmamaktadır. Söz konusu durum, Bektâşî zâviyelerine Sünnî bir şahsın atanması uygulamasının devamı gibi de düşünülebilir. Ancak bu da yine zamanlama açısından pek makul görülmektedir.*

Dedelik müessesesinin ilgası sonrası o dönemde türbedar olan Abdullah Efendi, rüyasında Koyun Baba'yı görmüş ve onun işaretleriyle, bölgede ilmiyle amil Müftü Şemseddin Efendi'nin türbedar olarak vazifelendirildiğini belirtmiştir. Müftü Efendi, türbenin vakıf işlerini yürütmek üzere hükümetten mütevellilik fermanı almıştır. 1277/1861'de hac yolculuğuna çıkan Ali Şemseddin Efendi, dönüşte rahatsızlanarak Derbent Köyü'nde vefat etmiş (1279/1862), cenaze Derbent Köyü'nden getirilerek Koyun Baba Zâviyesi'nin yanına gömülmüştür⁷⁰.

Ali Şemseddin Efendi'nin Ahmet, Mahmud, Ömer Fevzi ve Ali Rıza isminde dört oğlu olup en büyükleri Hacı Ahmed Efendi, babasından sonra Koyun Baba Zâviyesi'ne müteveli olmuştur⁷¹. 1287/1870'de vefat eden Hacı Ahmed Efendi de türbe çevrimi içerisinde defnedilmiştir.

Menakıbnâme'de ehliyetli bir kişi olduğu belirtilen Ali Şemseddin Efendi'nin diğer oğlu Ömer Fevzi Efendi'nin Berâtını alması biraz uzun sürmüştür, üç yıl sonra 1290/1873'de müteveli tayin edilmiştir. *Menakıbnâme*'de devamla şu ifadelere yer verilmektedir:

*Berâtı evlâdiyet üzere aldı
Müteveli olup dergâhta kaldı*⁷²

Zâviyenin fonksiyonları yanında çevre düzenlemesi, su temini gibi günümüz belediye teşkilatının görevlerine verdiği önemle de tanınan Ömer Fevzi Efendi, 1314/1896'da vefat etmiştir. Ahmet Hilmi ve Ali Şemseddin isminde iki oğlu olan Ömer Fevzi Efendi'den sonra Ahmet Hilmi Efendi müteveli olmuştur⁷³.

8 Ramazan 1319/19 Aralık 1901 tarihli belgeye göre Ahmet Hilmi, zâviyede 3 çeyrek hisseye sahip olup bunu küçük kardeşi Ali Şemseddin'le paylaşmaktadır. Bundan yaklaşık 7 sene sonra, dergâhın vefat etmiş şeyhi olarak Ömer Fevzi ibni's-şeyh Hafız Ali Şemseddin'in ismi geçmektedir. Bu zat, zâviye bünyesindeki mescidi tekrar yaptırmış ve senelik 200 yüz kuruş ücret karşılığı hitabet görevini de yerine getirmiştir. Onun vefatından sonra 26 Şaban 1326/23 Eylül 1908'de bu görev, büyük oğlu Şeyh Ahmet Hilmi Efendi'ye tevdi edilmiştir⁷⁴.

geldiklerini iddia eden Çelebilerden ayrılmaktadırlar. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, s. 67; Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî*, ss. 244-245.

70) Bkz. *Menakıbnâme*, ss. 153-157.

71) Aynı eser, s. 157.

72) Aynı eser, s. 159.

73) Aynı eser, s. 160-163.

74) *Çorumlu*, 1 İkincikanun 1944, sayı: 44, no: 260, ss. 389-390.

Demirşeyh Zâviyesi

Çorum civarındaki ilk Bektâşî zâviyelerinden biri, Karahisardemirli Köyü'ndeki⁷⁵ Demirşeyh Zâviyesi'dir⁷⁶.

Demirşeyh, h. VII/ m. XIII. yüzyılda Çorum ve civarına gelen ilk alperenlerdendir. Asıl adı Mehmet'tir. "Demir Şeyh" ismi kendisine öldükten sonra verilmiş olup rivayete göre türbesinde bulunan yekpare demirden almıştır. Kendisi Sarışeyh ve Âşık Paşa'nın halifelerinden Balışeyh'in küçük kardeşidir. Bizans döneminde günümüzde Çorum'a bağlı Sungurlu kazasında kendi adıyla anılan köye yerleşmiştir. Demirşeyh'in Türbesi, Sungurlu ve civarının Türkler'in eline geçmesinden sonra yapılmıştır. Türbenin yanında tekkesi vardır⁷⁷.

Oldukça geniş arazilere sahip olan zâviye, Osmanlı yönetimi tarafından da desteklenmiştir. Osmanlı Arşivleri'ndeki 28 Receb 1211/27 Ocak 1797 tarihli belgede de geçtiği üzere zâviye, 905/1500'ten itibaren 300 yıldır Karakeçili ve Eşmedağı Deresi arazisinin öşür ve rüsumatını toplama yetkisine sahip olmuştur⁷⁸.

Vakfedilen geniş arazilerden verim alınabilmesi için gerekli hususlardan biri su ihtiyacının giderilmesidir. Bu nedenle sulama kanallarının ve çeşmelerin inşası, zâviyenin buldukları bölgelerde yaptıkları önemli faaliyetlerdendir.

Çorum'daki diğer Bektâşî zâviyeleri gibi şehir merkezinden uzak yerde kurulan Demirşeyh Zâviyesi'nin icra ettiği en önemli fonksiyonlardan biri, kırsal bölgede yaşayan halka eğitim imkânı da sunmasıdır. Zâviyeye gelen çocuklar, öğretim yanında tasavvufi terbiyeyi de edinmekteydiler. Bu eğitimin ana unsurlarından biri, kişinin elinin emeğiyle geçinmesidir. Nitekim Demirşeyh'te zâviyedar olan kişi, hâsıllattan yıllık 100 kuruş alırken bizzat çiftçilik de yapmıştır⁷⁹.

Seydim Sultan Tekkesi

Zâviyenin kurucusu Seyyid Murad Hasan Çelebi'dir. 769/1367'de Seydim denilen Ovacık köyünde Hacı Sanceddin'den 5000 dirheme satın aldığı malikânenin yarım hissesi, zâviyenin temelini teşkil etmiştir. Seyyid Murad Hasan Çelebi, buraya bir zâviye inşa ederek irşad faaliyetlerine başlamıştır. Çorum'un on kilometre batısında yer alan bu zâviyede, h. XI/ m. XVII. yüzyılda yalın ayak, çehar darb⁸⁰ Bektâşîlerin bulunduğu

75) Karahisardemirli, Selçuklular döneminde önemli ve büyük bir uç bölgesidir. Osmanlı döneminde bu özelliğini yitiren kaza, 984/1576 yılı itibarıyla iki mahalleden ibarettir. Günümüzde Osmancık ile Çorum arasındaki Mescidli köyü ve çevresini kapsamaktadır. Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 34.

76) Bu mekânın Bektaşî tekkesi oluşuyla alakalı olarak bk. BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, no: 95699, 18052

77) Erkoç, "Demirşeyh", *Tezkire*, s. 76.

78) BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, c. 2, no: 13603,

79) Korkmaz, s. 123.

80) Dört vuruş anlamında Farsça bir kelimedir. Saç, kaş, sakal ve bıyıkların ustura ile kökten traş edilmesidir. Kalender, abdâl ve eski Bektaşîlerde görülen bir âdettir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 132.

nakledilmektedir. Zâviyedar Seyyid Murad, Çorum'da döneminin en fazla müride sahip şeyhi olup rivayete göre bağlılarının sayısı hükümeti düşündürecek boyuttadır⁸¹. Vefat tarihini tespit edemediğimiz Seyyid Murad, Seydim Köyü Camii yanında bulunan taştan türbede metfundur.

Seyyid Murad'a malikânesini satan Çöplüoğullarından Hacı Sanceddin, zâviyeye kendisinin müteveli tayin edilmesi şartıyla diğer yarı hisseyi de vakfetmiştir. Böylece geniş arazilere sahip olunmuş, elde edilen gelirle zâviyenin tamire ihtiyaç duyan bölümlerinin onarılması, Seydim ve Osmancık'taki fakirlerin gözetilmesi gibi imar ve sosyal yardımlaşma alanlarında faaliyette bulunulmuştur. Fakirlere yapılan yardımlar dolayısıyla zâviyeye "Daru'l-fukara" da denilmiştir⁸².

Kuruluşu itibariyle XIV. yüzyıla kadar uzanan Seydim Sultan Tekkesi'nin bulunduğu bölgedeki bir diğer önemli fonksiyonu, doğudan göçle gelen aşiretlere iskân alanları açmasıdır. Bu da belli bir düzen içerisinde yapılmıştır. Bu sayede, verim gücünden fazla nüfusun bir yerde toplanmasının önüne geçilmiştir⁸³.

Bu durumun Çorum ve civarı için en güzel örneklerinden biri Seydim Sultan Tekkesi'nin yakınında yerleşen ve günümüzde Çorum'daki mahallelerden birine de adını veren Karakeçili aşiretidir⁸⁴. Söz konusu aşiretin buraya yerleşmesinde zâviyenin etkisinin olması muhtemeldir.

Kurulduğu dönemden itibaren kesintisiz olarak faaliyetlerini devam ettiren zâviye, 1130/1718'de mütevelliler arasındaki anlaşmazlık yüzünden harap hale gelmiştir. Nihayet 1148/1735'de Çorum kadısının müdahalesiyle tamir ettirilmiştir. Babadan oğla geçen mütevellilik, zamanla ailenin genişlemesiyle köyde bulunan 60 haneden 19 kişinin bu yetkiye sahip olmasını Berâberinde getirmiştir⁸⁵.

Sahip olduğu konum ve gelir açısından zâviyedarlık rağbet edilen bir görev olup 1261/1845'de es-Seyyid Ebubekir Ağa bu görevinden ötürü köyün yakınındaki Özü mezrası ile Kertme Köyü'nde bulunan arazilerden senelik 250 kuruş, diğer zâviyedar Koca Emiroğlu Mustafa ise 125 kuruş almıştır. Zâviyedarlar, kendileri de bizzat çiftçilikle uğraşmışlardır⁸⁶. Seyyid Murad Zâviyesi'nin 1277/1861 senesi geliri 11.021 kuruştur⁸⁷.

81) Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, ss. 6, 54.

82) Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 53.

83) Kemal Vehbi Gül, *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması*, Tokar Yay, İstanbul 1996, ss. 112-113, 158-160.

84) Melikoff, *Hacı Bektaş*, s. 209; Baki Öz, *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşî Dergâhları*, Can Yay., İstanbul 2001, ss. 108-109;

85) VGMA. HD. 1983, s. 131, VGMA. HD. 1094, s. 45, ML. VRD. TMT. 585'den naklen Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 125.

86) Aynı yer.

87) Çorum Şer'îye Sicilleri, 2. Defter, 216/109'dan naklen Gündoğdu, Abdullah, *Çorum'un 2 Numaralı Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1268-1280, M. 1852-1863)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989, s. 295.

Balım Sultan Zâviyesi

Kendi adıyla anılan zâviyesinde metfun Balım Sultan'ın kurduğu zâviye, Çorum'da döneminin bir diğer Bektâşî kurumudur. Ancak burada zâviyeye ismini veren zatla II. Beyazıt döneminde Bektâşî Tekkesi'ne atanan Balım Sultan aynı kişi değildir. Bektâşîliğin ikinci piri olarak kabul edilen Balım Sultan'ın kabri Nevşehir'de, Hacı Bektâş Veli Dergâhı'ndadır⁸⁸.

984/1576 tarihli Rum Evkaf Defteri'ndeki kayıtlardan, bu tarihte faaliyette olduğu anlaşılan Balım Sultan Zâviyesi'nin bulunduğu köyün adı Kızılgeçit iken zâviyeye nispeten 1199/1785'de Balım Sultan olmuştur. 1053/1643 yılı itibariyle zâviyenin Kızılgeçit, Alpagud, Delihacı, Ağcaviran, Kocaoğlu köylerinde mülkleri bulunmaktadır⁸⁹. Zâviyenin eğitim öğretim, fakirlerin doyurulması, yolcuların barındırılması gibi hizmetlerinden ötürü sahip olduğu gayr-i menkulleri en iyi şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Sadece zâviyenin değil, vakıf mülklerinin olduğu köylerdeki halkın da gözetilmesi dolayısıyla bölge insanıyla koordineli bir çalışma zorunlu hale gelmekte, bir nevi günümüzdeki toplam kalite yönetimi anlayışı o dönemde uygulamaya konulmaktadır.

Kurumlaşmış yapısına ve icra ettiği fonksiyonlara rağmen tüm kurumlarda olduğu gibi zâviyelerde de aksayan yönler bulunabilmektedir. Nitekim zâviyedarlığın babadan oğla geçmesi dolayısıyla 1213/1798'de ve 1231/1816'da zâviyedarlık üzerinde hak iddiasıyla mahkemeye intikal eden davalar bulunmaktadır⁹⁰.

Kızılgeçit ya da Şer'îye Sicil Defteri'ndeki ifadesiyle Balım Sultan Köyü'nde yer alan Balım Sultan Zâviyesi'nin 19 Cemaziyevvel 1278/22 Kasım 1861 tarihli vakfiyesine göre zâviyedar için günlük yarım akçe ve tevliyette yarım hisse ücret tahsis edilmiştir. 18 Şevval 1279/1862 tarihli belgede Balım Sultan Arazisi'nden temessukat varidatı⁹¹ 374.265 kuruştur⁹².

Şeyh Âşık Zâviyesi

Burası, Şeyh Âşık'ın Örücek Köyü civarında kârgîr ve taştan yapılmış türbesi etrafına müştemilat eklenmesiyle oluşturulan bir zâviyedir. Zâviyenin kurucusu hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Hazine-i Evrak'ta geçen 1112/1700 tarihli belgede zâviyenin kuruluşundan itibaren Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin meşrutası olduğu belirtilmektedir. Bu tarihte zâviyeye yetkisi olmayan kişilerce müdahale edilmiş, Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı postnişini Elvan Efendi, zâviyedarlığın Derviş Mehmed'e tevcihi noktasında talepte bulunmuştur⁹³.

88) Bektâşi inanisında ikinci bir pir olarak tanınan Balım Sultan Bektâşiliğin kurulup, genişletilmesinde büyük payı olmuştur. 1462'de Dimetoka'da doğup 1516'da vefat eden Balım Sultan'ın türbesini Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Şehsuvaroğlu Ali Bey 1519'da yaptırmıştır.

89) BOA. MAD 22214, ş. 14 ve VGMA. HD. 1095, s. 20'den naklen Korkmaz, s. 122.

90) Çorum Şer'îye Sicilleri, 8. Defter, s. 59; Korkmaz, s. 122.

91) Arapça, kelime olarak bir şeyi salıvermemek üzere tutmak, korumak anlamına gelmekte olup terim olarak borç senedi anlamındadır. Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, s. 711.

92) Çorum Şer'îye Sicilleri, 8. Defter, s. 59; Ali İlica, "XV. Yüzyılda Çorum'da Bektâşi Tekkeleri".

93) Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hazine-i Evrakın Maarif Kısmında Çorum'a Ait Vesikalar", *Çorumlu*, 1 Eylül 1941, yıl 4, sayı: 29, ss. 4.

18 Şevval 1279/1862 tarihi itibarıyla Şeyh Aşık Zâviyesi'nin yıllık geliri 10.740 kuruştur⁹⁴.

Abdalbudu

Abdalbudu, Abdalata hem zâviyeye hem de köye adı verilen Bektâşî temsilcilerindir. Abdalbudu köyü, Şer'îye Sicilleri'ndeki h. 1299/m. 1882 tarihli kayda göre Karahisardemirli Nahiyesi'ne bağlıdır⁹⁵. Abdalbudu, burada metfun olup XIX. asır itibarıyla çok sayıda vakfiyesi vardır. Ali İzzet Efendi'nin belirttiğine göre zâviyede hizmetler mütevelliler tarafından yürütülmüştür⁹⁶. Eğitim-öğretim, fakirlerin doyurulması, yolcuların barındırılması gibi genel hizmetler yanında, vakıf arazileri geniş olan zâviyelerin yerin getirdikleri ziraatın düzenlenmesi, kanalların açılması gibi uygulamaların bu zâviye tarafından da icra edildiği düşünülebilir.

18 Şevval 1279/1862 tarihli bir belgede Abdalbudu Zâviyesi'nin temessukat varidatı 793.310 kuruştur. Zâviyedar, zâviyenin gelirlerinden yıllık 300 kuruş ücret almaktadır⁹⁷.

Sonuç

Çorum'daki Bektâşî tekke ve zâviyelerinin tarihî geçmişlerinin VII/XIII. yüzyıla kadar uzandığı görülmektedir. Bektâşî temsilcilerinden Karadonlu Can Baba, Şeyh Nusret Efendi'nin halifelerinden Ümit Halife, Şeyh Sadreddin ve Arap Dede gibi isimler, fetih sonrası Çorum ve civarında faaliyet gösteren önemli simalar olup bölgenin İslamlaşmasında da etkili olmuşlardır.

Bektâşî zâviyelerinin hitab ettikleri kesim açısından şehir merkezlerinden ziyade kırsal bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Göçebe ve tarımla uğraşan kırsal nüfusun yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda Çorum'daki Bektâşî zâviyelerinin (bu açıdan) geniş bir kitleye hitab ettiği ve siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli görevler icra ettikleri görülmektedir. "Aşkın devlet" düşüncesine uygun olarak devletin ulaşamadığı yerlere hizmet götüren Bektâşî zâviyelerinin Çorum ve civarındaki faaliyetleri şöyle özetlenebilir:

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden aşiretlerin iskânının sağlanması, yeni tarım alanlarının açılması, su kaynaklarının bulunup halkın hizmetine sunulması, tarım ürünlerinin işlenmesi amacıyla değirmen kurulup işletilmesi, meyve ve sebze yetiştiriciliğinin organize edilmesi, bölgede güvenliğin sağlanması, âyende ve revendenin doyurulması, bölgedeki fakirlerin korunup gözetilmesi, Haremeyn evkafına dâhil olanlarca Hicaz bölgesine aynı ve nakdî yardımda bulunulması, doğal afetlerde barınma ve yiyecek sağlanması, bölge halkı için bir toplanma yeri olması, zâviyeye bağlı olanlarla zikir ayinlerinin yapılması, kütüphane faaliyetlerine yer verilmesi, ibadethane olması, okuma yazma öğretilmesi ve zâviyelerin genel misyonlarından olan çocukların ve gençlerin ahlâki yönden yetiştirilmesi.

94) Korkmaz, s. 127.

95) Çorum Şer'îye Sicilleri, 16. Defter, h. 1299, no: 157, s. 174; Yalçın, agm, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 30, s. 22.

96) Ali İzzet Efendi, *Tezkire*, s. 42

97) Korkmaz, s. 121.

Çorum mahkemelerine intikal eden davalardan hareketle devletin, zâviyeleri desteklediği ve istismarcılara karşı koruduğu görülmektedir. Devletin zâviyelere yardımı, binaların tamir ve inşası, padişahların hazineden ya da şahsî mal varlıklarından araziler vakfetmeleri şeklinde olabildiği gibi, vergilerden muafiyet ve öşür toplama yetkisi şeklinde de gerçekleşmiştir. Böylece, halkın devlete bağlılığı da sağlanıp sürdürülürken özellikle XV. yüzyıldan itibaren Safevilik gibi ayrılıkçı fraksiyonlara karşı savunma mekanizması görevini de yürütmüşlerdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, söz konusu işlevi daha ziyade, devletin kontrolündeki zâviyeler yürütmüş olmalarıdır. Kaldı ki bazı isyan hareketlerinde bu kurumların da istismar edildiği ve devlet aleyhine kullanıldığı da bir vakıadır.

İcra ettikleri fonksiyonlar ve halkın benimsemesi dolayısıyla zâviyelerin buldukları beldeler çoğu zaman zâviyedarla özdeşleşmiştir. Günümüzde de kullanılan adlarıyla Abdalata, Abdalbudu, Balımsultan, Seydimsultan bunlar arasında sayılabilir.

Zâviyeler, yerine getirdikleri fonksiyonları açısından önemli olmakla birlikte eleştirilen yönleri de bulunmakta olup bunlardan biri, zâviyedarlığın babadan oğula geçmesidir. Daha ziyade zâviyeyi kuranların şart koştuğu bu uygulama, zâviyenin faaliyetlerini düzenli bir şekilde ehil insanlar tarafından yerine getirilmesini sağlamakla birlikte, evladın bu işin ehli olmaması ya da yetiştirilmemesi durumunda sorunlar yaşanabilmektedir. Böyle durumlarda devlet duruma müdahale etmekte, hatta zâviyedarı azledip yerine başka birini tayin edebilmektedir. Zâviyedarlığın babadan oğla geçmesinde karşılaşılan bir diğer problem, zâviyedarların neslinden gelenlerin sayısının zamanla artması dolayısıyla zâviyede yetki sorunlarının ortaya çıkabilmesidir.

Çorum'daki dikkat çekici bir diğer yön, Abdalata örneğinde olduğu gibi kurulduğu yerlerin halkı tamamen Sünnilerden oluşurken diğer bazı zâviyelerin bulunduğu yerlerdeki halkın düşünce ve inanç yapılarında Sünni olmayan unsurların bulunmasıdır. Bu bakımdan Çorum ve civarında Hacı Bektâş-ı Velî'yi takip edenlerdenlerin hepsinin Sünni esaslara bağlı olduğu iddia edilemeyeceği gibi Sünnî olmadıkları da söylenemez.